

Sügistalvise mõistatamise maagiline tähendusväli

Piret Voolaid

Richard Viidalepa 1965. aastal kaitstud kandidaadiväitekirjas „Eesti rahvajuttude laadist, funktsioonist ja jutustajatest“ on iseloomustatud talurahva juturääkimisharrastuse põhilise ajana sügistalviseid venivaid õhtutunde (Viidalepp 2004: 43). Rahvale sobivat kirjanduslikku lugemisvara oli vähe ning nii „tulid jutustamissituatsioonidena arvesse pikad pimedad õhtud sügisel ja sügistalvel, kui naised ketrasid ja mehedki tegelesid mitmesuguste tubaste töödega. Kui valgusallikas oli primitiivne, nagu põlev peerg pilaku otsas või pisike suitsev õlilamp, istuti tihedas kobaras selle ümber“ (samas, lk 43). Jutustamise kõrval kuulus neil videvikupidamise õhtutel kindel koht ka mõistatamisharrastusele.

Väga tavaline küla kokkusaamise aeg oli neljapäeva õhtu, nagu kirjutab Hurdale 1896. aastal Vastseliinast korrespondent J. Tint:

[--] siis lähevad kõik ühte paika kokku, laulvad sääl, ajavad jutusid, küsivad mõistatusi ja pidavad veel muud lõbu. Nõnda nad tõine tõistest õpivad ilma kirja ja raamatu tähtede tundmata. H III 28, 810

Nädalapäevadena esinevad üleskirjutustes ka laupäev ja pühapäev, ehkki teated samast ajajärgust võivad olla väga vastakad, mainides nii tava kui ka keelde.

Ajast, mil lapsed kodust kaugemal koolis käisid ja nädala sees internaadis ööbisid, pärineb teateid enne und voodis harrastatud õhtuste mõistatamiste kohta.

Ühelt poolt on mõistatamisel juba talupojauhiskonnas olnud meelelahutuslikud ja ajatäitelised funktsioonid, Tõnu Sanderi järgi „avaldas rahvas mõistatustes oma vaimu teravust; neid lõi tema enam ajaviiteks, lõbusaks, vaimu harivaks mänguks“ (1899: 70). Teiselt poolt iseloomustab sügistalvist perioodi (alates mardipäeva ja lõpetades talvise pööripäevaga) eesti taluelus koos rehetöö ja linatöötuse lõpulejõudmisega üleminek talvistele tubastele töödele, naispere ühised tööõhtud, meeste siirdumine raie- ja veotöödele (Hiimäe 1994: 5). Lõppenud põllumehe-karjakasvataja majandusaasta annab mahti seda pühitseda ja hea seista järgmise aasta saakide järjepidevuse eest. Mõistatamine on maagilise toiminguna olnud üheks järgmise aasta saagi mõjutajaks. Arhiiviteadete järgi mõjutatud mõistatamisega tollaegse inimese kõige tähtsama – toidulaua – rikkust. Ebausk eeldas mõistatamisharrastust, et söök laual oleks, poeetiliselt väljendades „sõõgilusikad ära ei kaoks“.

Toidulaud sõltus kõige otsesemal moel ka looma- ja karjaõnnest, mis usuti samuti olevat korrelatsioonis mõistatamisega.

Kui enne Jõulu naesterahvad hästi palju mõistatavad, siis saab palju tallekesi ja vasikaid sündima. H I 9, 537 (52) < Viljandi, A. Suurkask, 1898

Mull on lootus Jõulu-kuus näid [mõistatusi] rohkem kinni tabata, sest et nad siis, oma ebausü järele, häämeelega tahtvad mõistatada, et selle läbi omas majas noori elajaid sigitada, kui ka muud õnne otsida. H II 60, 926 (55) < Vastseliina, J. Sandra, 1897

Kui Talsipühi ja vana aasta üöl taivas selge on, ja ka pallo mõistatusi mõistatedas – saavat väega pallo nuori eläjit. H II 60, 557 < Vastseliina, J. Sandra, 1897

Inne talvistepühi olliva naise väega pallo mõistatanuva, et pallo vonakeisi ja vasikit saas. H II 32, 467 (5) < Kanepi, J. Väggi, 1889

Kui inne Jõulu mõistatades, saa kirevit vasikit. H III 9, 848 < Urvaste, G. Seen, 1890

Kõik nimetatud arhiiviteated on ühtlasi seotud jõuluajaga ja enamasti kagueestilised. Üleskirjutused võivad mõnel juhul jätta mulje, et kui mõistatamisega loomaõnn enda juurde kutsutud, siis oli aeg see harrastus lõpetada, hilisema mõistatamisega võis loomadele halba teha.

Eesti rahvakalendri oluliste sügistalviste tähtpäevade hulka kuuluvad ka mardi- ja kadripäev. Mardi- ja kadri-laupäeval aset leidva mardisanditamise ja kadriskäimise komme on veel tänapäevalgi tuntud. Kui mõistatamine talupojakultuuris otseselt mardi- ja kadrisantide repertuaari ei kuulunud (kujundlik *mõistu küsimine* on arhiivüleskirjutuste põhjal küll martide ja pererahva kahekõnes täheldatud (Hiimäe 1994: 68–71)), siis praegusajal ja 20. sajandi viimastel kümnenditel jooksnud mardi- ja kadrisantide folkloorirepertuaaris leidub nii traditsioonilisi kui ka uuemaegseid mõistatusvorme. Folklorist Mare Kõiva on kirjeldanud 1992. aastal oma peret külastanud mardi- ja kadrisante (RKM II 461, 439–452) ja nende esitatud folkloori.

Jäädvustatud on viie martide- ja kahe kadrikerühma esitus. Kahe martide- ja mõlema kadrikerühma suhtlemisse on kuulunud ka mõistatamine, mõistatusi on esitanud mardid ja kadrid pererahvale (ühtekokku 27 mõistatust), aga tekkinud dialoogis on ka pererahvas kadride ja martide arukuse proovile pannud. Omaenda pere kogemustest mäletan 2003. aasta mardilaupäeval meie kodu külastanud võhivõõraid mardisante, kes pärast mardilaulude esitamist võtsid kotist välja paberid ja hakkasid küsima pererahvalt piltmõistatusi (need tundusid pärinevat 1990. aastate teiselt poolt kooliõpilaste hulgas menüüst kogumikust „Banaanil on nohu“ (Kalmre 1995)). Iseenesest pakub niisugune dialoogiliste mõistatuste kasutamine pererahvaga suhtlemise võimaluse. Tänapäeva linnade magalarajoonide kadri- ja mardisandid on tavaliselt pererahvale võõrad. Kui kadrid ja mardid põhjustavad nende jaoks võõrale territooriumile tulles väga sageli nii enda kui ka pererahva ebaleva oleku, siis traditsioonist tuntud mõistatamine kujuneb justkui kommunikatsiooni hõlbustavaks faktoriks.

